

Написане лишається

В'ячеслав Брюховецький

УДК 821.161.2.09:[947.7:323.28]

РУКОПИСИ ТАКИ НЕ ГОРЯТЬ, АЛЕ ХОВАЮТЬ ЗАГАДКИ!

Перший варіант опублікованої 1955 – 1956 рр. праці Віктора Петрова “Українські культурні діячі – жертви большевицького терору”, в якій автор на величезному фактичному матеріалі показує послідовну політику большевиків, спрямовану на знищення української інтелігенції у 20-30-х роках ХХ століття. Праця зберігається в бібліотеці рідкісних видань і рукописів Колумбійського університету (Нью-Йорк, США).

Ключові слова: українська інтелігенція, літературні організації, репресії, большевицька політика.

Vyacheslav Briukhovetsky. Manuscripts do not burn all the same, but hide riddles!

This is an introduction to the first version of Victor Petrov's article “Ukrainian cultural activists as victims of Bolshevik terror” published in 1955-56. The author of the article had involved an enormous factual material in order to show the persistency of Bolshevik policy of the 1920-30s, aimed at elimination of Ukrainian intelligentsia. At present, V. Petrov's article is kept in the depository of rare books and manuscripts of Columbia University (New York, USA).

Key words: Ukrainian intelligentsia, literary organizations, repressions, Bolshevik policy.

На початку 1975 року доля звела мене з видатним українським письменником, дивовижною людиною Іваном Сенченком. Я брав у нього інтерв'ю для “Літературної України”. Розважливо-мудрий, проникливо й невдавано зацікавлений в усьому, що йому розповідав молоденький журналіст, Іван Юхимович умів створити атмосферу затишної довірливості й відкритості (яка нагадувала мені душевний спокій його “Солом'янських оповідань”). Ми говорили про літературу, переважно 20-х років, переді мною у складній життєвій опуклості поставали заборонені ще на той час письменники, імена й деякі твори котрих я вже знав із журналів цього плідного періоду творчого піднесення в Україні. Сенченко вмів бачити в людях стільки позитивного й характеристичного, що в умовах щербицько-маланчуківських – як з-під вузького лоба із глибокою темною складкою похмуре свердло безбарвно-нерухомих очей – підозріливості й шельмування його маленька хрущовка на Лихачова стала для мене духовною оазою. Багато вечорів було проведено в цих задушених розмовах.

Одного разу Іван Юхимович запитав мене: “А ви читали Віктора Петрова-Домонтовича?”. На мою негативну відповідь продовжив: “А це прозаїк європейського рівня. І видатний учений. І ще й розвідник, флер таємничості над діяльністю якого й досі не розвіяно. Спробуйте розшукати його романи. А оце візьміть почитайте”. І дав мені невеличку брошурку в м'якій темно-зеленій обкладинці “Українські культурні діячі УРСР, жертви большевицького терору”. Прочитане шокувало. Хоч на той час я вже був ніби достатньо обізнаний із репресіями 30-х років, але такого панорамного огляду геноциду української культури читати не доводилося. Ця праця Віктора Петрова багато років залишалася для мене великою загадкою: як після такого автора не репресували? – адже жив він у Радянському Союзі... Працюючи в Америці в 1989 – 1990 навчальному році як запрошений професор Ратґерського університету, я прочитав нарешті тритомник В. Домонтовича, що якраз вийшов друком у Нью-Йорку. Звичайно, це проза найвищого ґатунку – динамічна, углиблена в багат шаровість нюансів людської психології, створена на широкому інтелектуальному тлі, екзистенціальна й водночас місцями аж злободенно соціальна. Я тоді загорівся. Саме з'явилася моя розвідка про Миколу Зерова, і я з натхненням

кинувся працювати над книжкою про Віктора Петрова... Проте доля розпорядилася інакше. Виринала ідея Києво-Могилянської академії... Фактично два десятиліття адміністрування перекреслили для мене будь-яку можливість займатися творчою роботою. Лише пішовши з посади президента НаУКМА, повернувся до задумів щодо Віктора Петрова. Перебуваючи в Колумбійському університеті у 2009 – 2010 академічному році як запрошений дослідник, я поринув в архіви Колумбійського й Гарвардського університетів, а також УВАН та НТШ у Нью-Йорку.

І одним із перших у сплетінні карколомних загадок із життя Віктора Платоновича Петрова для мене постало питання: чому його викривальна інвектива “Українські культурні діячі УРСР, жертви більшовицького терору” вперше була опублікована лише в 1955 – 1956 роках “Українською літературною газетою”, що виходила в Мюнхені, а окремо, уже згадуваною брошурою, – аж 1959 року. Ціле десятиліття знадобилося для видання цієї зовсім не великої за обсягом праці після таємничого зникнення Віктора Петрова з Мюнхена. До речі, я розпитував про причини затримки з публікацією багатьох людей в Америці й Німеччині й ніхто не міг пояснити цього дивного факту. Адже і в журналістських “розслідуваннях”, і в повісті Василя Чапленка “Його таємниця”, присвяченій фата-морганній розвідницькій діяльності Віктора Петрова, твердилося, що він зник, але на робочому столі залишив звинувачувальний манускрипт як помсту комуністичній системі. Проте саме цієї праці в покинутій ним квартирі на Фрайліхштрассе 12 не виявилось...

І от у Бахметьєвському фонді Архіву Колумбійського університету в Нью-Йорку в колекції Юрія Лавріненка (Box 33, folder 10 і 11) я знаходжу не просто працю “Українські культурні діячі УРСР, жертви більшовицького терору”, а два її варіанти, які доволі відрізняються один від одного, а в сукупності дають просто-таки панорамну картину більшовицького злочину щодо української культури. У тексті першого варіанта розвідки В. Петрова, що сьогодні друкується, я дозволив собі зробити мінімальні виправлення в описках і фактичних помилках. Машинописний оригінал її зберігається у згаданій колекції (folder 10). Він особливо цікавий тим, що автор, на відміну від видрукуваного тексту в “Українській літературній газеті” 1955 р. (ч. 1-6) і 1956 р. (ч. 1-2, 4-7), а потім окремими брошурами 1959 р. і (передрук) у 1992 р., подає узагальнений вступ, де пояснює сутність людиноненавистницької політики комуністів не просто “відхиленнями від ленінського курсу”, як ми тоді в більшості щиро вважали, а тим, що це було ядром цільної ідеології.

Слід зауважити: хоч при всіх публікаціях указувалося, що вона “друкується тут із деякими скороченнями”, купюри складають аж третину тексту. Там багато важливої інформації, а також значно ширше пояснюється феномен “уніфікованих” графоманів, які силоміць і за срібняки насаджувалися владою на зміну поколінню “розстріляного відродження” й нічого спільного з питимією українською культурою не мали.

До речі, газетний і брошурний варіанти також не збігаються повністю. Машинописний примірник уже тричі надрукованого тексту зберігається в тій-таки колекції Ю. Лавріненка в Архіві Колумбійського університету (folder 11). Але думаю, що це не той, за яким, власне, готувався першодрук. На ньому бракує напису рукою автора “Віктор Петров. Українська інтелігенція – жертва большевицького терору”. Ч. 1. Письменники. Перша частина закінчена 17. 3. 44”, який був на тому, що “Українській літературній газеті” передав білоруський учений Антон Адамович (ніхто не може пояснити, як ці тексти до нього потрапили). У розпорядженні редакції був і перший варіант праці В. Петрова, той, який наводимо тут. Частково він уміщений у чч. 8 і 9 за 1956 р. С. Білокінь у дуже цікавій передмові до київського видання “Українська інтелігенція – жертва большевицького терору” згадує про цей перший варіант розвідки В. Петрова: “Крім цього основного тексту, було ще 55 сторінок рукопису з тією самою назвою, але не закінченого (можливо, перший варіант початку)”. Проте це не відповідає дійсності: і цей перший варіант композиційно та змістово цілком завершений. Він передрукований, чого В. Петров ніколи не робив із незавершеними своїми роботами, – радше переписував по кілька разів. Легко спостерегти й те, що створювався цей текст в інший час і за інакших обставин і надрукований на іншій машинці.

Очевидно, у майбутньому необхідно провести текстологічний аналіз різних варіантів і донести до читача й повний текст В. Петрова. Але тут я обмежуся публікацією першого варіанта. Безперечно, на ньому простежуються виразні сліди “прикриття” Петрова як розвідника, про що переконливо свідчить фраза в передостанньому абзаці стосовно війни Німеччини та її союзників... Але є й додаткові нюанси. Наприклад, вилучення у другому варіанті згадки про самогубство Данила Щербаківського, і особливо – коментарю до цього, а також докладного уступу про Агатангела Кримського тощо...

Цікаво, що за підписом “П. Гришко” першопочатковий підхід до цього дослідження під назвою “Останній твір Миколи Хвильового” з’явився друком іще 1942 року в першому числі редагованого В. Петровим журналу “Український засів”. Проте це не текст Віктора Петрова. Його відомі псевдоніми – В. Домонтович, Віктор Бер, В. П., В. Плят, Борис Веріґо. Публікація ж “Останнього твору Миколи Хвильового” – іще один детектив (чого варто сцена, у якій Хвильовий співає романс під цимбали!), що про нього частково повідав справжній автор цього розділу В. Гришко у спогадах “Карби часу” (К.: Смолоскип, 1999).

Що ж таке ця праця В. Петрова? Насмілюся висунути гіпотезу, що його керівники по лінії розвідки дозволили написати подібну працю з тим, аби її публікацією остаточно підтвердити реноме автора як антирадянщика й націоналіста. В усних розповідях Віктор Платонович неодноразово згадував, що він мав практично карт-бланш у своїх діях – аби тільки утвердитися у прибраній ролі з тим, щоб у майбутньому перетворитися на резидента радянської розвідки. Та, мабуть, його все-таки контролювали – відоме недремне око не могло допустити справді свободи навіть у таких випадках або – особливо в таких випадках. І тому природно, що перший варіант праці (можливо, вона призначалася для публікації в “Українському засіві”) був відхилений. Автор знімає найприкріші для МГБ загальні місця, проте швидше за все і друга спроба була оголошена фальшстартом...

А от як ці машинописи потрапили до Антона Адамовича, в’язня радянських концтаборів 30-х років, білоруского журналіста, мовознавця, літературознавця, відомого діяча білоруської еміграції в Америці, поки що лишається загадкою. Ні в його архіві, ні в його публікаціях, ні в сьогодні приступному широкому його листуванні з Юрієм Шевельовим ніде жодного разу навіть принагідно не згадується Віктор Петров. Адамович цікавився українськими справами, навіть був, як і Петров, членом УВАН. У чомусь їхні долі навіть подібні... Але думаю, що ця таємниця ніколи не знайде вірогідної розгадки...

В. П. Петров

УКРАЇНСЬКА ІНТЕЛІГЕНЦІЯ – ЖЕРТВА БОЛЬШЕВИЦЬКОГО ТЕРОРУ

ДОКТРИНА ЧЕКИ

Ніде і ні в чому знищувальні тенденції большевизму не виявлялися так гостро, з такою, сказати, невідхильністю, як в ставленні до української інтелігенції. Починаючи вже з перших років після захоплення влади, протягом всіх 25 років свого панування большевики систематично й послідовно нищили українську інтелігенцію. У справу нищення вони внесли розчленовану ступневистість і безжальну невибагливість. З точністю вдосконаленого механізму гіганська кремлівська м’ясорубка перемелювала в криваве месо тисячі, десятки та сотні тисяч людей, що втілювали в собі дух, розум і сумління українського народу.

Не тільки українська інтелігенція винищувалася в Советському Союзі, але й російська, білоруська, грузинська й вірменська, татарська й якутська, марійська й мордовська і т. д.